

Червченко Олександр

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ОСОБЛИВОСТІ ПОЕТИЧНОГО ХРОНОТОПУ УКРАЇНСЬКОГО НЕОКЛАСИЦИЗМУ

У статті з'ясовуються особливості хронотопу українського неокласицизму. На поетичному доробку неокласиків виразно позначився синтез фольклорно-міфологічного мислення і традицій поетичної мови.

***Ключові слова:** хронотоп, категорія темпоральності, перцептуальний час*

Будь-який літературно-художній текст, і поетичний зокрема, містить інформацію просторово-часового характеру, модально забарвлену з позицій авторського ставлення до предмета зображення. Реалізація часових ознак (категорії темпоральності) у поетичному мовленні найчастіше здійснюється через набір експліцитних (явних значень) та, меншою мірою, імпліцитних (неявних, прихованих смислів) мовних одиниць. До перших відносяться ті, які зафіксовані на основних рівнях мовної ієрархії – лексичному, морфологічному та синтаксичному. Вони традиційно входять до функціонально-семантичного поля темпоральності. Поряд із традиційними мовними засобами вираження часу, в сучасній лінгвістиці виділяються ще й контекстуальні (імпліцитні), які передбачають ті випадки, коли часові зв'язки не мають лексико-граматичної маніфестації і можуть бути розкриті тільки опосередковано, через мовну систему окремої частини чи завершеного літературно-художнього цілого.

Історія вивчення художнього часу як елемента поезики починається у 20-30-х рр. ХХ ст. у наукових працях О. Цейтліна, В. Виноградова,

М. Бахтіна, Д. Лихачова, ідеї яких набули розвитку в роботах М. Гея, А. Гуревича, В. Дніпрова, К. Михайлової, Н. Іжевської, З. Кураєвої, Ф. Федорової, В. Чередниченка, однак при всій різноманітності та багатоаспектності досліджень з цієї проблеми недостатньо з'ясованою залишається система засобів реалізації часових ознак як текстотворчої категорії.

Відсутність систематизованого опису, висвітлення різноманітних стилістичних ефектів темпоральних одиниць у творчому доробку неокласиків зумовлюють актуальність цього дослідження.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі лексико-семантичного та концептуального аналізу виявити характерні ознаки поетичного хронотопу неокласиків.

Для досягнення поставленої мети слід розв'язати такі завдання:

- розкрити конструктивний характер художньо-естетичної системи неокласиків та місце в ній категорії темпоральності;
- дослідити закономірності функціонування найменувань на означення часу у лінгвопоетиці неокласиків;
- виявити ідіостильові особливості використання лексем темпоральної семантики у поетичному мовленні неокласиків.

Філософська інтерпретація категорії часу виходить з розмежування: 1) об'єктивного (фізичного) часу як форми послідовної зміни явищ та станів матерії, що характеризує тривалість їх буття та 2) перцептуального часу, що знаходить відображення в культурі, суспільстві та індивідуальній свідомості, тобто самостійного параметра духовного життя суспільства чи окремої особистості. Співвіднесеність цих понять не завжди адекватна, тобто перцептуальний час не обов'язково відповідає об'єктивному, адже перцептуальні процеси можуть сповільнюватися, зупинятися, прискорюватися, а то й повертатися назад (через сон, уяву, спогади тощо). Однак, саме через них мова пов'язується з об'єктивним світом, тому

мовний час зумовлений онтологічно і є відображенням саме перцептуального часу.

Категорія часу в різноманітних її аспектах – фізичному (об’єктивному), філософському та мовному – тісно пов’язана з природою художньої творчості. “Вона детермінується, – зазначає Т.Голосова, – одночасним поєднанням образів різних темпоральних сюжетних планів як синтезу різноструктурних зовнішніх та внутрішніх часових відношень, що формують темпоральну структуру художнього тексту як онтологічну текстову категорію – базову систему художнього часу і реалізується в текстовій системі на основі категорійних часових ситуацій” [1, с. 7].

Коли мова йде про художній текст, то у ньому встановлюється більш складний і водночас більш конкретний характер категорії темпоральності, перш за все тому, що текст двояко співвідноситься з об’єктивною дійсністю. За словами О.Москальської, з одного боку, текст цілком однозначно співвідноситься з моментом мовлення як висловлення про події, що відбуваються в момент мовлення, “до” нього або “після” нього; з другого боку, події, про які повідомляється в тексті, характеризуються і більш конкретно – вони співвідносяться з певним об’єктивним часом і простором. У результаті цього темпоральна структура художнього тексту складається з художнього часу умовного світу твору, із граматичного часу тексту та з певних сигналів, що вказують на об’єктивний час [7, с. 110-112].

Поетичний текст у комунікативному та функціональному відношенні визначається як певний художній феномен, що становить єдине естетичне ціле мисленнєвої та мовної субстанції, опосередкованої свідомістю суб’єкта творення. У лексико-граматичному аспекті це складна взаємодія будов лексичного та структурно-граматичного наповнення, де естетизації зазнають як загальноживана лексика та певні граматичні форми, так і будь-які інші компоненти тексту (наприклад, елементи версифікації). Таке розуміння поетичного тексту постулює численні концепції сучасної

лінгвістики про синтез феноменів мови, дійсності та мовної особистості у єдиному мовленнєво-мисленнєвому процесі.

Темпоральна структура будь-якої мови (зокрема української) розглядається у річищі фольклорної та міфософської традиції, що формують образно-символічну систему на означення названої категорії. Як зазначає М. Кудряшова, “час в українському фольклорі належить до структурно найстійкіших і традиційних універсалій, що найвиразніше передають особливості національного світосприйняття” [6, с. 98]. Саме спосіб сприйняття і відчуття часу зумовлює світогляд народу і його перспективи. В образно-символічній системі українського фольклору значення часу передають не лише лексеми темпоральної семантики (*ніч, сутінки, година, вік*), а й нетемпоральної, напр.: *ріка, дорога, міст, літа*, які є основними образами-символами лінійної моделі часу.

Поетична творчість неокласиків є яскравим прикладом включення в національну художньо-міфософську традицію, у якій художнє осмислення основ буття пов’язане з кордоцентричним пафосом, сковородинською ідеєю екогармонії (цілісності власної душі як відображення природної гармонії), мотив пошуку якої зумовлює структуру не лише одного вірша, але й циклів, навіть збірок. Відповідно до традицій українського фольклору та міфології розглядаються різноманітні темпоральні образи. Так, динаміка часу асоціюється з образом *вітру* чи *птаха* (*А дні летять як вітер* [4, с. 56], *Так у півсні пролетять наші дні і літа повносили* [4, с. 86]), діями людини (*Встає барвистий / і променистий / трудовий день* [2, с. 95]). Досить часто поети звертаються до образних паралелей *час – лід* (*Сьогодні день в садках пожовклих / танув* [9, с. 118]), *час – вогонь* (*День одгорів. Давно* [2, с. 61]), *час – вода* (*Водою вічною обмита* [8, с. 252], *Розлився день, / мов океан* [9, с. 102]), *час – земля* (*На оновленій землі* [9, с. 368]), *час – квітка* (*Ще зацвітуть удруге рожі* [2, с. 79], *А ти поглянеш*

– *і побачу квіти, / Поблідлі в росах, і німу долину, / де промайнула молодість моя* [9, с. 97]).

Поняття часу в неокласиків тісно пов'язане з культурою українського народу, його історією, способом художнього сприйняття дійсності. Мовно-поетичне мислення митців синтезує в образі України часову парадигму її буття від минулого до майбутнього. Специфіка природного і художнього світу їх поезії виявляється на рівні лексично-образної системи, яка експліцитно представлена мовними одиницями на означення:

- а) назв епох: *століття, вік*;
- б) історичних періодів: *середньовіччя, Ренесанс, бароко*;
- в) пір року: *зима, весна, літо, осінь*;
- г) місяців: *січень, лютий, березень, квітень... грудень*;
- г) частин доби: *вечір, ніч, день, година, хвилина* тощо.

Торкаючись названих темпоральних груп, зазначимо, що увага митців прикута насамперед до часових сфер *минуле, майбутнє* (*так от білі двері / Краса в минуле вміє одчинить / і в будуче. Серед шалених прерій / І в тундрі, де сивіє бідний мох, / Нам світять Гейне, Тютчев, Архілох* [8, с. 123]), які маркуються позитивно, тоді як сучасне асоціюється з *тундрою*. Цей образ стає однією з трагічних ознак доби, що прирекла розум, інтелект нації на жахливе існування та смерть у сибірських сталінських концтаборах. У цьому розумінні заслуговує на увагу естетизація поняття *краса*, що визначає духовну сутність окремих періодів минулого (Київської Русі, Ренесансу, Козачини) (*Милуємось на древній світ* [4, с. 107]), та світлу віру у майбутнє. Подібних темпоральних трансформацій зазнають інші поезії: *Для нових поколінь* [ознака майбутнього], *на шум зухвалій моді* [сучасного], */ заглиблювався в текст Гомерових рапсодій* [минулого] [4, с. 82].

У поетичному хронотопі неокласиків предметом естетизації, проявом духовної краси стає героїчне минуле Києва (*До тебе тислись войовничі*

готи, / і Данпарштадт із пущі виглядав. / Тут бивсь норман, і лядський Болеслав / щербив меча об Золоті ворота; / про тебе теревені плів Лясота / і Левассер Боплан байки складав [4, с. 28]). Воно протиставляється сучасності (Чуши, там, вдалині, велетенські заводи / іншу долю кують, інше сяєво слав [9, с. 87]). Суголосним їй постає літературне життя Києва 20-х років ХХ ст. (І в наші дні зберіг ти чар-отруту: / в тобі розбили табір аспанфуту / кують і мелють, і дивують світ, / тут і Тичина, голосний і юний, / животворив душею давній міт / і “Плуга” вів у сонячні комуни [4, с. 28]).

Через звернення до героїчних образів минулого дається оцінка сучасності. Семантичні ознаки часу виражаються також через широкий ряд епітетів: *давній, днедавній, престарий, старий, столітній, дідівський, батьківський* тощо (*Де давнє сонце крізь туман і дим [5, с. 126], Горбиться стара земля [5, с. 305]*), які набувають високого емоційно-експресивного забарвлення.

Отже, звернення неокласиків до сюжетно-образного матеріалу давноминулих часів зумовлено прагненням знайти в умовах руйнації духовності та соціального краху загальнолюдські та суспільні ідеали поведінки людини, виявити ознаки природної та соціальної гармонії. Концепція софійності, яку творчо реалізували неокласики, стала поверненням у світ усталених цінностей. Істотно й те, що вони через актуалізацію пасивних шарів лексики (архаїзмів, старослов'янizmів, ремінісценцій з античних та біблійних сюжетів) інтенсивно збагачували українську літературну мову.

Наперекір лихоліттям, часові утверджується філософська ідея духовного оновлення нації: *А потім бачить – дивне диво! / Роздерши темряву століть, / свята і благоносна злива / над Україною шумить . / Такого не було ще зроду – / рабів не буде і нема, / новим відродженням народу сурмить архангельська сурма [9, с. 112]*, де Київ постає національною

духовною субстанцією, сконцентрованим символом культурно-історичної тягlosti, основу якого становить феномен християнської віри. Оригінальність художнього трактування неокласиками образу національної святині полягає у зміщенні акцентів у бік ідеї швидкоплинності історичних катаклізмів.

Образ сучасності сприймається як епоха руйнації, що за своїм трагізмом може порівнюватися з добою Середньовіччя як в історії України (*там жах середньовіччя, тьми і гніту, / і кров, і твалт, і заграви пожеж* [2, с. 123]), так і Європи (*Мов цвинтарні гаї, сплять Веймарські сади, / В Європі збройний гук і чад середньовіччя* [9, с. 133]). Духовний клімат цієї епохи визначають лексеми *підлий, скупий* (*Про наші підлі і скупі часи* [4, с. 64]), соціальна та політична атмосфера асоціюється зі станом сну (*розвіять сон, що ним століття спали?* [8, с. 302]), узагальненим образом *цвинтаря* (*хіба не знаєш ти, що проминуть / Тяжкі століття, цвинтар заросте* [8, с. 302]). Співвіднесенням з ними постає образ *чорного дня* (*І чорний день десь дзвонить у стремена* [4, с. 42]).

У поетичному доробку неокласиків представлені не тільки традиційні номінативи на означення часу, а й історично марковані мовні одиниці, які слугують своєрідними символами минулого чи сучасного. Так, лексеми на означення міфологічних літературних чи історичних персонажів: *аргонавти, кентавр, Хірон, пес Цербер, Одиссей, Діоніс, Цирцея, Артеміда, Аполлон, Афродіта, Дедал, Ікар, Цезар, Нерон, Антоній* (*Дедал безсмертний, втілення пориву* [8, с. 140]) асоціюються з античною добою. Часовий відтінок зберігають міфогідроніми античності (*Стікс, Лета*) та топонімічні назви (*Еллада, Ітака, Спарта, Атени*). Дохристиянська доба асоціюється з образами *царя Гороха, половців, варягів* та язичницьких богів *Сварога, Перуна, Дажбога, Ваала*. Про славнозвісну епоху Київської Русі та Галицько-Волинського князівства нагадують імена *Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха, Святослава, Ігоря Святославовича,*

словосполучення з характерними історичними реаліями: *протоптаний варягом слід, Ярославіві закони, Данилова корона*. Частковими конкретизаторами нового часу стали мовні одиниці індустріально-міської тематики, пов'язані з аеродинамікою, радіотехнікою (*під шум аеропланів* [5, с. 88]).

В образно-символічній парадигмі поетичного хронотопу неокласиків знайшли відображення й одиниці нетемпоральної семантики (*дорога, море, дерево, політ*), що символізують життя людини: *допливем до моря ми, / що зветься кінець* [8, с. 179], *Я від'їздив, і оком астролога / Допитувався в зір – яка дорога / мене провадить у майбутні дні...* [4, с. 121]. Ознаки темпоральності з'являються в них лише імпліцитно – через мовну систему окремої частини чи завершеного літературного цілого.

Таким чином, у контекстній семантиці образів неокласиків виразно позначився синтез фольклорно-міфологічного мислення і традицій поетичної мови. Концептуальний характер у їх мовотворчості виявляють образно-символічні моделі на означення часу (*час – вогонь, час – вода, час – земля, час – квітка, час – лід*), які репрезентують особливості етносвідомості митців, значно розширюючи їх за рахунок історико-літературних алюзій чи ремінісценцій, звукових чи зорових ознак.

Темпоральна система українського неокласицизму виражає регулярні зв'язки з концептами *природа* (жива і нежива), *духовна культура, Україна* (історія), *людина* (доля, вік). Установлення таких кореляцій уможливило виділення компонентів базового концепту часу, які інформують про етнічні особливості світосприйняття, архетипні стереотипи мислення, несуть особистісно, соціально, культурно та історично значущу інформацію. Найбільш яскраво та самобутньо поетичний хронотоп неокласиків реалізується у зв'язку з концептом *духовна культура*, адже становлення будь-якого етносоціуму невід'ємне від становлення його мови як основного виразника етноспільноти й разом із тим яскравого показника

рівня її культурного розвою.

Реалізація часових ознак у поетичному мовленні неокласиків найчастіше здійснюється через набір експліцитних значень мовних одиниць (назв епох, історичних періодів, пір року, місяців, частин доби тощо) та історично маркованих лексем, які слугують своєрідними символами минулого чи сучасного. В образно-символічній парадигмі поетичного хронотопу неокласиків імпліцитно представлені мовні одиниці нетемпоральної семантики, функціонування яких зумовлене контекстуально, серед яких найбільш частотними стають образи *дороги, моря, дерева* тощо. Зазначені мовні одиниці стають носіями концептуальної інформації стосовно авторського осмислення світової та національної історії, проблем сьогодення, перспектив духовного та культурного розвитку України.

1. Голосова Т. М. Темпоральна структура художнього тексту. Автореф. дис. доктора філол. наук: 10.02.02 / Голосова Т. М.; Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. – К., 2002. – 36 с.

2. Драй-Хмара М. Вибране. / Драй-Хмара М. – К.: Дніпро, 1989. – 542с.

3. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. / НАН України; Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.

4. Зеров М. К. Твори: у 2-х томах: Т.1 Поезії. Переклади. / Зеров М. К. – К.: Дніпро, 1990. – 842 с.

5. Клен Ю. Вибране / Упорядн., авт. передм. та приміт. Ю. Ковалів. / Клен Ю. – К.: Дніпро, 1991. – 461 с.

6. Кудряшова М. В. Поетичний словник український неокласиків. Рукопис дисертації на здобуття наук.ступ.канд.філол.наук. / Кудряшова М. В. – Харків, 1999. – 170 с.

7. Москальская О. И. Грамматика текста. / Москальская О. И. – М.:

Просвещение, 1981. – 167 с.

8. Рильський М. Т. Зібрання творів у 20-ти томах. – Т.1. / Рильський М. Т. – К.: Наукова думка, 1983. – 534 с.

9. Филипович П. Поезії. / Филипович П. – К.: Рад. письменник, 1989. – 193 с.

Черевченко Александр

ОСОБЕННОСТИ ПОЭТИЧЕСКОГО ХРОНОТОПА УКРАИНСКОГО НЕОКЛАСИЦИЗМА

В статье рассматриваются особенности хронотопа украинского неоклассицизма. В поэтическом творчестве неоклассиков отчетливо отразился синтез фольклорно-мифологического мышления и традиций поэтической речи.

***Ключевые слова:** хронотоп, категория темпоральности, перцептуальное время.*

Cherevchenko Alexandr

Peculiarities of Ukrainian Poetic Neoclassicism Time-Space Features

The paper investigated peculiarities of Ukrainian Neoclassicism Time-Space Features. The sythesis of folklore and mythological traditions of thought and poetic language is vividly reflected in the poetic works of neoclassics.

***Keywords:** time-space features, the category of temporality, pertseptualnyy time.*